MIRZO BEDIL QARASHLARIDA O‘ZLIKNI ANGLASH VA INSONNING MA’NAVIY KAMOLOTI DIALEKTIKASI

Tavmuradov Jamshid Elmuradovich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Samarqand kampusi katta o‘qituvchisi
tavmuradovjamshid@ipu-edu.uz

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Mirzo Bedil falsafiy merosida o‘zlikni anglash va insonning ma’naviy kamoloti o‘rtasidagi dialektik munosabat tahlil qilinadi. Mutafakkirning inson mohiyati, tafakkur, ma’rifat, ruhiy poklanish va borliqni anglashga oid qarashlari tarixiy-falsafiy nuqtayi nazardan o‘rganiladi. O‘zlikni anglashning inson ma’naviy dunyosini takomillashtirishdagi o‘rni, bilim va axloqiy yetuklikning o‘zaro aloqadorligi ochib beriladi. Shuningdek, Bedilning inson haqidagi qarashlarida individual kamolot va ijtimoiy mas’uliyat uyg‘unligi asoslanadi. Mutafakkir merosining zamonaviy inson dunyoqarashini shakllantirishdagi nazariy ahamiyati yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Mirzo Bedil, o‘zlikni anglash, ma’naviy kamolot, inson mohiyati, tafakkur, ma’rifat, ruhiy poklanish, borliq, komil inson, falsafiy tafakkur.*

KIRISH

Insonning o‘zligini anglashi va ma’naviy kamolotga erishishi falsafa tarixida doimiy tadqiq etib kelingan fundamental muammolardan biridir. Ushbu masala insonning o‘z mohiyatini bilishi, borliqdagi o‘rnini belgilashi, hayotiy maqsad va qadriyatlarini anglab yetishi bilan bevosita bog‘liq. Sharq falsafiy tafakkurida o‘zlikni anglash faqat individual bilish jarayoni sifatida emas, balki axloqiy tarbiya, ma’rifiy yuksalish va ruhiy takomillashuvning muhim sharti sifatida talqin qilingan. Mirzo Bedilning falsafiy merosi mazkur muammoni inson va borliq munosabatlari doirasida chuqur anglash imkonini beradi.

Mirzo Bedil qarashlarida inson murakkab moddiy va ma’naviy xususiyatlarni o‘zida mujassamlashtirgan mavjudot sifatida namoyon bo‘ladi. Mutafakkir insonning o‘zini anglashi, tafakkur yuritishi va mavjudlik mohiyatini bilishga intilishini ma’naviy yetuklikka erishishning muhim sharti sifatida ko‘radi. Uning «Irfon», «Chor unsur» va boshqa asarlarida insonning ichki dunyosi, ruhiy holati, bilimga munosabati hamda borliq bilan aloqadorligi falsafiy-badiiy mushohadalar orqali ifodalangan. Bu qarashlarda o‘zlikni anglash va ma’naviy kamolot bir-birini taqozo etuvchi jarayonlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Bugungi kunda axborot oqimining jadallashuvi, iste’molchilik munosabatlarining kuchayishi va inson hayotida tashqi omillar ta’sirining ortishi shaxsning o‘zligini anglash masalasini yanada dolzarb qilmoqda. Bunday sharoitda insonning o‘z imkoniyatlari, ma’naviy ehtiyojlari va ijtimoiy mas’uliyatini anglab yetishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, Bedilning inson mohiyati va ma’naviy kamolot haqidagi qarashlarini

tarixiy-falsafiy jihatdan qayta tahlil qilish Sharq tafakkuridagi umuminsoniy g‘oyalarni zamonaviy ijtimoiy jarayonlar bilan bog‘lash imkonini beradi.

Maqolaning maqsadi Mirzo Bedil falsafasida o‘zlikni anglash va inson ma’naviy kamoloti o‘rtasidagi dialektik aloqadorlikni ochib berish, ushbu jarayonda tafakkur, ma’rifat, axloqiy yetuklik va ruhiy poklanishning o‘rnini aniqlashdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun mutafakkir qarashlarining tarixiy-falsafiy asoslarini o‘rganish, insonning o‘zini anglashi bilan borliqni bilish o‘rtasidagi munosabatni tahlil qilish hamda ma’naviy kamolotning individual va ijtimoiy jihatlarini asoslash vazifalari belgilandi.

Mirzo Bedil falsafiy merosini o‘rganishda Ibrohim Mo‘minovning «Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari» asari muhim ilmiy manbalardan biri hisoblanadi. Unda mutafakkir dunyoqarashining asosiy yo‘nalishlari, borliq, inson va bilish masalalariga munosabati tarixiy-falsafiy jihatdan yoritilgan. Bedil ijodining ijtimoiy-tarixiy asoslarini o‘rganishda Oynisa Muxammadievaning ilmiy izlanishlari ham ahamiyatlidir. Xususan, uning tadqiqotlarida Markaziy Osiyo va Hindistonning XVI–XVII asrlardagi ijtimoiy-madaniy muhiti Bedil falsafiy qarashlarining shakllanish omillari bilan bog‘liq holda tahlil qilingan.

Bedil ijodini tadqiq etishda uning «Irfon» va «Chor unsur» asarlari birlamchi manba sifatida alohida o‘rin tutadi. Ushbu asarlarda inson tabiati, borliqning yaxlitligi, bilish imkoniyatlari va ma’naviy kamolot masalalari o‘ziga xos falsafiy-badiiy shaklda ifodalangan. Shuningdek, Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri» asaridagi inson kamoloti, aql va fazilat munosabatlariga doir qarashlar Bedilning inson haqidagi fikrlarini qiyosiy o‘rganish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Mavjud ilmiy izlanishlarda Bedil dunyoqarashining ontologik va ijtimoiy-tarixiy jihatlari yoritilgan bo‘lsa-da, o‘zlikni anglash va ma’naviy kamolotning o‘zaro dialektik munosabatini yaxlit tahlil qilish ushbu maqolaning asosiy tadqiqot yo‘nalishini tashkil etadi.

Tadqiqot metodologiyasi tarixiylik, tizimli tahlil, qiyosiy-falsafiy yondashuv, mantiqiy tahlil va germenevtik talqin tamoyillariga asoslanadi. Tarixiylik metodi Bedil qarashlarining shakllanish sharoitlarini aniqlashga, tizimli tahlil esa o‘zlikni anglash, bilish va ma’naviy kamolot tushunchalari o‘rtasidagi aloqadorlikni ochishga xizmat qiladi. Qiyosiy-falsafiy yondashuv orqali Bedil qarashlari Sharq falsafiy tafakkuridagi inson kamolotiga oid g‘oyalar bilan muqoyasa qilinadi. Germenevtik tahlil yordamida mutafakkir asarlaridagi falsafiy-badiiy obrazlar va ramziy ifodalarning mazmuni tarixiy kontekstda sharhlanadi.

Mirzo Bedil falsafasida o‘zlikni anglash insonning o‘z mohiyatini, ichki imkoniyatlarini va borliqdagi o‘rnini idrok etishi bilan bog‘liq murakkab bilish jarayoni sifatida namoyon bo‘ladi. Mutafakkir qarashlarida insonni anglash tashqi olamni kuzatish bilangina cheklanmaydi, balki uning ichki dunyosiga nazar tashlash, o‘z fikrlari, xatti-harakatlari va ma’naviy ehtiyojlarini tahlil qilishni ham talab etadi. Shu ma’noda o‘zlikni anglash insonning o‘ziga nisbatan tanqidiy munosabatini shakllantiruvchi va ma’naviy rivojlanishiga yo‘l ochuvchi omildir. Bedilning inson haqidagi falsafiy mushohadalarida o‘zini anglashga intilish shaxsning bilish faoliyati va ruhiy takomillashuvi bilan uzviy bog‘liq holda talqin qilinadi.

Bedilning borliq haqidagi qarashlari o‘zlikni anglash muammosini yanada kengroq falsafiy mazmunda tushunish imkonini beradi. Mutafakkir borliqni o‘zaro aloqador va doimiy o‘zgarishda bo‘lgan yaxlitlik sifatida idrok etadi. Inson esa ushbu yaxlitlikning bir qismi sifatida tabiat va jamiyat bilan munosabatga kirishadi. Natijada insonning o‘zini anglashi borliqni anglash jarayonidan ajralmaydi: tashqi olamni bilish insonning o‘z imkoniyatlarini tushunishiga, o‘zini anglash esa voqelikni chuqurroq idrok etishiga zamin yaratadi. Bu munosabat o‘zlikni anglash va borliqni bilishning o‘zaro ta’sirini ifodalovchi muhim dialektik xususiyatdir.

Mutafakkir qarashlarida ma’rifat va tafakkur insonning ma’naviy kamolotga erishishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bilim insonni hodisalarning tashqi ko‘rinishiga bog‘lanib qolishdan xalos etib, ularning ichki mohiyatini anglashga yo‘naltiradi. Biroq Bedil dunyoqarashida ma’naviy yetuklikni faqat bilim hajmi bilan o‘lchash mumkin emas. Bilimning inson xulq-atvori, axloqiy qarashlari va hayotiy faoliyatida namoyon bo‘lishi muhimdir. Shuning uchun tafakkur va axloqiy tarbiya bir-birini to‘ldiruvchi jarayonlar sifatida qaraladi. Inson o‘zini anglagan sari kamchiliklarini tushunadi, ma’rifatga intilgan sari esa o‘z dunyoqarashini takomillashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Bedil ijodida ruhiy poklanish masalasi ham o‘zlikni anglash bilan chambarchas bog‘liq. Insonning ma’naviy rivojlanishi uning nafs, manmanlik, manfaatparastlik va ichki ziddiyatlarini anglab, ularni bartaraf etishga intilishi orqali kechadi. Bu jarayonda o‘zini nazorat qilish, axloqiy mas’uliyatni his etish va ma’naviy qadriyatlarga amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Mutafakkirning falsafiy qarashlaridan kelib chiqadigan xulosa shuki, ruhiy poklanish insonning o‘z mohiyatiga chuqurroq kirib borishi va o‘z xatti-harakatlariga ongli munosabatda bo‘lishi bilan bog‘liq. Demak, o‘zlikni anglash ma’naviy kamolotning boshlang‘ich sharti bo‘lsa, ruhiy takomillashuv ushbu jarayonning davomiy natijasidir.

O‘zlikni anglash va ma’naviy kamolotning dialektik xususiyati shundaki, bu ikki jarayon bir-birini taqozo etadi va o‘zaro rivojlantiradi. Inson o‘zining ma’naviy holatini anglash orqali kamolot sari intiladi, kamolot jarayonida esa o‘z mohiyati va imkoniyatlarini yanada teranroq tushunib boradi. Bedilning inson haqidagi qarashlarida bu jarayon shaxsning ijtimoiy munosabatlaridan ham ajralmagan. Chunki ma’naviy yetuk inson o‘z manfaatlarini jamiyat manfaatlari bilan muvofiqlashtirish, boshqa kishilarning qadr-qimmatini hurmat qilish va o‘z faoliyati uchun mas’uliyatni his etish qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim. Shu jihatdan mutafakkir merosida komillik individual ruhiy holat emas, balki axloqiy va ijtimoiy mazmunga ega bo‘lgan insoniy yetuklik mezoni sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahlillar natijasida Bedil falsafasida o‘zlikni anglashning uchta o‘zaro bog‘liq jihatini ajratish mumkin: birinchisi, insonning o‘z mohiyati va ichki imkoniyatlarini bilishi; ikkinchisi, tafakkur va ma’rifat orqali borliqni chuqurroq anglab yetishi; uchinchisi, o‘z bilim va anglash natijalarini axloqiy faoliyat hamda ijtimoiy mas’uliyatda namoyon etishi. Ushbu jihatlar ma’naviy kamolotning izchil va davomiy jarayon ekanini ko‘rsatadi. Demak, Bedil

qarashlarida o‘zlikni anglash insonning o‘zini bilishi bilan boshlanib, ma’naviy takomillashuvi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglash orqali mazmunan boyib boradi.

Xulosa. Mirzo Bedil falsafiy merosini o‘rganish o‘zlikni anglash va insonning ma’naviy kamoloti o‘rtasida uzviy dialektik munosabat mavjudligini ko‘rsatadi. Mutafakkir qarashlarida inson o‘z mohiyatini anglash, tafakkur yuritish va borliqni bilishga intilish orqali ma’naviy rivojlanish imkoniyatlarini ro‘yobga chiqaradi. Shu sababli o‘zlikni anglash faqat individual bilish jarayoni emas, balki shaxsning ma’naviy shakllanishini belgilovchi muhim falsafiy omildir.

Bedil dunyoqarashida ma’rifat, tafakkur va ruhiy poklanish inson kamolotining o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlaridir. Bilim insonning voqelikni anglash imkoniyatlarini kengaytirsa, axloqiy yetuklik ushbu bilimning hayotiy faoliyatda namoyon bo‘lishini ta’minlaydi. Binobarin, mutafakkir qarashlarida ma’naviy kamolot intellektual rivojlanish va axloqiy takomillashuv birligi asosida namoyon bo‘ladi.

O‘zlikni anglash va ma’naviy kamolotning dialektik xususiyati insonning o‘zini bilishi uning rivojlanishiga zamin yaratishi, rivojlanish jarayoni esa o‘zligini yanada chuqurroq anglashiga olib kelishida ko‘rinadi. Ushbu munosabat shaxsning ichki dunyosi bilan tashqi faoliyati, individual manfaatlari bilan ijtimoiy mas’uliyati o‘rtasidagi aloqadorlikni ham ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Куллиёт. – Душанбе: Ирфон, 1956.
2. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Чор унсур. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990.
3. Мўминов, И. Мирзо Бедилнинг фалсафий қарашлари. – Тошкент: Ўзбекистон ССР Фанлар академияси нашриёти, 1958.
4. Фаробий, Абу Наср. Фозил одамлар шаҳри. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.
5. Ибн Сино, Абу Али. Донишнома. – Душанбе: Ирфон, 1980.
6. Комилов, Н. Тасаввуф. – Тошкент: Ёзувчи, 1996.
7. Muxammadieva, O. Mirzo Bedil falsafiy qarashlarini shakllanishining ijtimoiy-tarixiy omillari // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari. – 2023.
8. Zokirov, M. Mirzo Abdulqodir Bedilning hayoti va ijodiga oid chizgilar // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2023. – 3-jild, 5-son. – B. 152–158.
9. Zokirov, M. Mirzo Abdulqodir Bedilning “Chor unsur” asarining ontologik jihatlari // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2024. – B. 143–146.
10. Jo‘raboeva, N. Analysis of the Philosophy of Mirza Abdulqadir Bedil // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari. – 2024. – T. 1, № 1.8. – B. 79–81. – DOI: 10.69617/nuuz.v1i1.8.3169.